

POLITIKY NEČINNOSTI: GENDEROVÁ ROVNOST V ČESKÉ VĚDNÍ POLITICE / HANA TENGLEROVÁ

Policies of Inactivity: Gender Equality in Czech Science Policy

Abstract: The paper examines the non/reception of gender equality as a legitimate topic of science policy in the Czech Republic. Despite much criticism from experts and research that shows that there are major problems with gender equality, state officials and institutions remain resistant to the issue. The policies of inactivity are studied from the perspective of a constructivist policy analysis. The aim of the paper is to show how discursive practices of institutions and understandings of the issue constitute gender equality as something that is completely on the periphery of or even outside science itself. Thus, logically, gender equality is pushed outside the remit of science policies. If gender equality is thematised at all, it is reduced to the issue of women in science. Such an understanding of gender equality significantly narrows down the space in which concrete political measures can be made, and determines which activities are acceptable and which are not.

Keywords: gender equality, science policy, the Czech Republic, constructivist policy analysis

Věda hraje v životě naší společnosti významnou úlohu, má stále vysoce autoritativní postavení, propůjčuje osobám, které v této oblasti pracují, značnou míru prestiže a v neposlední řadě do ní plyne nemalé množství finančních prostředků. Postavení žen a obecně stav genderové rovnosti v české vědě, jak ukazují četné práce, není nijak povzbudivý (Tenglerová 2008, 2010; Linková 2009; Lorenz-Meyer 2009; Červinková 2007). Navzdory vnitrostátním i mezinárodním závazkům provádět ve všech politikách a při jejich tvorbě genderový mainstreaming a vyhodnocovat veškeré materiály jdoucí do vlády z hlediska jejich dopadů na rovné příležitosti žen a mužů česká vědní politika genderovou rovnost jako téma trvale ignoruje. Vládní politiky, které se věnují rovným příležitostem žen a mužů, zase ignorují vědu a výzkum je vnímán nanejvýš jako nástroj analýzy genderových nerovností, nikoli jako oblast, kam se nerovnosti promítají a kde se také vytvářejí a reprodukuji (Smetáčková, Linková 2004, 2006). Tento závažný nedostatek byl nesčetněkrát kritizován řadou autorek (Lorenz-Meyer 2009; Linková, Tenglerová 2008), vše ale zatím zůstává bez valné odezvy ze strany odpovědných institucí a nerovnosti, které jsou součástí vědeckého provozu, i přes své proměny stále přetrvávají.

V tomto příspěvku se proto zaměřím na to, jak dochází k tomu, že téma genderové ne/rovnosti v české vědní politice chybí a proč jsou odpovědné státní orgány v této oblasti v podstatě nečinné. Politikami nečinnosti zde rozumím „[j]ak vědomé, tak nevědomé rozhodnutí nečinit nic.“ (Veselý 2007: 36) Podle Veselého není často některý problém shledán být „hoden“ samostatné politiky. „Ještě častější je však to, že veřejná instituce nevyvine žádnou snahu, nebo jen velmi malou, na realizaci určitého záměru, formulovaného například ve formě strategie či koncepce a de facto nečiní nic [...]. Skutečnou *policy* je zde tedy spíše politika nečinnosti.“ (Veselý 2007: 36)

V článku budu sledovat mechanismy, které vedou k tomuto stavu na úrovni diskursivních praktik vědních politik, institucí a vyjádření jejich zástupkyň a zástupců. Nejprve v krátkosti představím teoretická a metodologická východiska politik genderové rovnosti a jejich studií. Budu přitom vycházet především z prací Sylvie Walby (2005), Carrol Lee Bacchi (2000, 2008) a Mieke Verloo a Emanuely Lombardo (2007). Druhá část textu seznamuje s institucionálním nastavením vědních politik v kontextu ne/řešení otázky genderové rovnosti. V třetí části se věnuji analýze vlastních politik nečinnosti, resp. tomu, jak se problém genderové rovnosti v české vědní politice ne/daří ustavovat jako legitimní téma politické agendy a jaké diskursivní strategie jsou k tomu aktéry a aktérkami mobilizovány.

Analytický materiál pro tuto studii představují jednak oficiální vyjádření institucí vědních politik,¹ přepisy záznamů z veřejných vystoupení jejich zástupců/kyň² a dostupné zdroje typu strategických dokumentů vědních politik,³ jednak kvalitativní výstupy z dotazníkových šetření Národního kontaktního centra – ženy a věda provedených v roce 2008⁴ a v neposlední řadě přepisy celkem 24 polostrukturovaných rozhovorů, které vznikly od srpna 2009 do dubna roku 2010 v rámci získávání dat pro moji diplomovou práci.⁵ Výběr respondentů/tek rozhovorů byl dán snahou seznámit se s pozicí a postoji nejvýznamnějších aktérů/aktérek vědní politiky v ČR a také se zástupci/kyněmi politik rovných příležitostí v ČR. Rozhovory se uskutečnily konkrétně s osobami působícími v Radě pro výzkum, vývoj a inovace, Radě pro rovné příležitosti žen a mužů, s úředníky/cemi ministerstev, které mají v kompetenci výzkum a vývoj, se zástupci/kyněmi parlamentního a senátního výboru pro vědu, se členy Akademické rady Akademie věd ČR, vedoucími odborových organizací pracovníků a pracovníc ve vysokém školství a ve vědě a zástupkyní Rady vysokých škol.

Konceptualizace (politik) genderové rovnosti

Diskuse o tom, jak mají vypadat aktivity na podporu genderové rovnosti, probíhají především v zemích, kde je toto téma vnímáno jako běžná součást veřejné politické agendy, tedy ve starých členských zemích EU, severských státech obecně a také v USA či Austrálii. Ačkoli, jak ukazují četné studie uvedené výše (Linková, Tenglerová 2008; Smetáčková, Linková 2004, 2006), se ČR do této fáze dosud nedostala, představím v krátkosti základní koncepty politik genderové rovnosti, abych zde nastínila teoretická východiska ideálně typického stavu (vědní/ch) politik/y státu.

Existuje mnoho vizí a teorií genderové rovnosti, stejně jako praktických přístupů, jejichž cílem je snaha o její dosažení. Sylvia Walby (2005) zkoumání této problematiky shrnuje a rozlišuje politiky podle toho, jakou formu genderové rovnosti evokují, na rovnost jako stejnost, rovnost jako odlišnost nebo rovnost jako transformaci (další autorky hovoří o inkluzi, obrácení či přestavbě). Z hlediska politických strategií jde o rovné zacházení, perspektivu zaměřenou na ženy a genderovou perspektivu (Walby 2005).

Rovnost jako stejnost (nebo také rovnost příležitostí) předpokládá stejné zacházení a stejná práva pro ženy, která mají ve společnosti muži (Walby 2005). Problém tohoto přístupu spočívá v tom, že normou je zde muž: se ženami je zacházeno nikoli jako s osobami, které jsou rovné mužům, ale jako s osobami, které jsou stejné jako muži (Rees 2005; Walby 2005). Tento přístup nebere v potaz odlišnou socializaci a životní zkušenosti, které ženám fakticky brání ve využívání rovných příležitostí nastavených legislativně. Dagmar Lorenz-Meyer (2009) v souvislosti s praktickým provozem vědy hovoří o monogenderu nebo o unifikovaném genderu. Podle ní se prostředí, v němž vědci a vědkyně pracují, vyznačuje uniformitou, stejností jednání, vzhledu a vlastní identifikace vědeckého pracovníka či pracovnice. Pod zdánlivě neutrální uniformitou se však skrývá předpoklad maskulinního genderu. Jednat jako vědec/vědkyně, znamená jednat maskulinně (Traweek 1988 cit. in Lorenz-Meyer 2009). Řada autorů a autorek konstatuje, že věda, podobně jako obecně celá veřejná sféra, je postavena na představě normativního modelu maskulinity (Nagl-Docekal 2007; Amancio 2005; Elg, Jonnegård 2003), od vědkyň se očekává, že budou následovat „mužský model“ akademické dráhy, pro který je charakteristická odevzdanost vědecké práci a soupeřivé vztahy s kolegy (Moir 2006; Benshop, Brouns 2003; Knights, Richards 2003). Unifikovaný gender či genderová slepota (Moir 2006) ale představuje past, neboť zneviditelňuje symbolické fungování genderu ve vědě (Moir 2006) a ustavuje normy maskulinní kultury jako univerzální (Keller 1992 cit. in Lorenz-Meyer 2009).

Rovnost jako odlišnost (rovnost ve výsledku) zdůrazňuje specifčnost jinakosti žen jako skupiny a upozorňuje, že pro dosažení rovnosti je nutné zacházet někdy s muži a ženami odlišně. Pojímá ženy a muže jako dvě skupiny osob, v nichž se vyskytují jedinci se stejnými vlastnostmi, zájmy

a potřebami, koncentruje se tedy na rozdíly mezi těmito skupinami, zneviditelňuje však existující vnitroskupinové odlišnosti jedinců (Moir 2006). Ideálním stavem je rovnost ve výsledcích (Walby 2005; Bobek, Kühn 2007). Tento přístup se snaží usnadnit ženám, aby se zařadily do stávajícího systému, neřeší ale příčiny jejich nerovného postavení či „zaostávání“ a omezuje se jen na důsledky (Bobek, Kühn 2007; Bailyn 2003). Podle Jamese Moira (2006) se jinačnost žen zrcadlí v kontextu vědy především v diskursu politik sladování rodinného a profesního života. Zatímco je maskulinní povaha vědy ponechána mimo diskusi, příznivé kombinování pracovního a soukromého života je konstruováno jako problematické a vyžadující politické zásahy. A jsou to právě ženy, na něž se mají politiky zaměřit (Moir 2006). Zaměření se na jinačnost žen vědkyň může ústít v přepjatou viditelnost povinností péče o děti v případě vědkyň (Lorenz-Meyer 2009). Otcové a věda samotná však zůstávají stranou, stejně jako fakt, že ne všechny vědkyně musí být nutně matkami (Ramsay, Letherby 2006) a mateřství nepředstavuje jedinou překážku, již jsou vědkyně v rámci své profesní dráhy vystaveny.

Rovnost jako transformace představuje cestu k ideálnímu stavu, kdy gender nehraje pro status žen a mužů žádnou roli. Gendery ztratily pozici normativních konceptů, na nichž je postaveno fungování společnosti. Všichni lidé mají svobodu rozvíjet osobní schopnosti a činit tak bez omezení, která určují přísné genderové role. Rozdílné chování, aspirace a potřeby budou považovány za rovné, resp. stejně hodnotné (Šmausová 2002). Takový stav má být na společenské a kulturní úrovni dosažen především uznáním soukromé sféry a reformulací toho, co znamená práce ve smyslu zahrnutí a uznání nevýdělečných prací a dalších aktivit. V rovině individuální znamená mít rovnocenné závazky v obou sférách (Bailyn 2003). V kontextu vědy by tento ideální stav představoval prostředí otevřené také dalším hodnotám než jen těm, které jsou spojovány s normativní maskulinitou, uznání širšího vějíře vědeckých výsledků, kariérních drah a epistemické práce, možnost alternativního utváření vědy a její otevření se rozrůznějším modům zkoumání a vytváření vědění (Stöckelová, Linková 2009).

Z hlediska politik první přístup znamená zajištění stejných práv pro ženy a muže, druhý znamená programy pro vyrovnání systémového znevýhodňování žen a jeho důsledků a třetí uvedení nových standardů genderové rovnosti, přehodnocení dosavadních politických paradigmat, změnu rozhodovacích procesů, priorizaci tématu genderové rovnosti a celkové přehodnocení cílů politik (Jahan 1995 cit. in Walby 2005). Na praktické úrovni politik mohou být první dvě strategie považovány za součást strategie transformace (Moser a Moser 2005) nebo jsou všechny tři strategie vnímány jako rovnocenné a nezbytné (Booth, Benneth 2002). V článku proto budu také sledovat, jakým směrem se prostřednictvím konstruování otázky genderové rovnosti aktéři české vědní politiky ubírají a co to znamená pro genderovou rovnost.

Teoreticko-metodologická východiska

Řada autorek a autorů, kteří se věnují analýzám politik, ukazuje, že je velmi důležité zkoumat to, co vlády odmítají dělat, a že neaktivita je přinejmenším stejně významná a důležitá jako aktivita (Olsen 1985 cit. in Bacchi 2008; Bacchi 2000). Tematizovat nevyřčené nebo to, co není považováno za problém, zapadá navíc do tradice feministického hnutí (Renzetti, Curran 2003; Oates-Indruchová 1998), k němuž se jako autorka tohoto článku hlásím. Moje pozice zde je angažovaná, nezahrnutí genderové perspektivy do vědních politik vnímám jako zásadní deficit.

Gender chápou jako konstitutivní faktor všech sociálních interakcí a institucí a základní prvek mocenských vztahů založených na vnímaných rozdílech mezi pohlavími ve společnosti (Scott 1986/2006). Zároveň jde o kategorii, která je neustále konstruována a udržována v předivě diskursivně-materiálních praktik (Stöckelová, Linková 2009; Šmausová 2002). Gender se promítá do kulturních symbolů, jejichž součástí jsou především hierarchizované dualismy jako noc/den, veřejný/soukromý, nevinnost/zkaženost, maskulinní/femininní atd., dále do normativních konceptů, které usměrňují a omezují šíří interpretace symbolů (náboženské, politické či vědecké doktríny, ale také legislativa a zvyklosti, představy o dělbě práce ve společnosti a předpokládaném a očekávaném chování jednotlivců na základě jejich příslušnosti k určitému pohlaví), do politických a sociálních institucí (např. předpoklad občana muže jako normy) a v neposlední řadě také do subjektivních identit jedinců (jak svůj gender žijeme a vyjednáváme) (Scott 1986/2006). Všude tady se prostřednictvím kategorie genderu⁶ projevují mocenské vztahy. Například symbolická asociace kultury s muži a maskulinitou a žen s přírodou (Ortner 1998) je přeložena do normativních konceptů spojených s organizací veřejné a soukromé sféry, individuálních charakteristik a schopností jako racionalita, emocionalita, riskování, ohleduplnost. Tyto koncepty pak pomáhají organizovat naše instituce, počínaje rodinou a vzděláváním, právem a vědou konče (Linková 2009).

Další zásadní východisko zde představuje konstruktivistické paradigma, které posouvá tuto práci do oblasti „vědění o veřejné politice“ spíše než k tradičnější perspektivě „vědění pro veřejnou politiku“ (Veselý 2007: 38). Cílem této práce je především kritická analýza toho, jak je daná politika utvářena a jaké má dopady (Fisher 2003; Mesny 1998), nikoli představení návrhu konkrétních kroků a opatření, která by se měla uskutečnit pro dosažení kýženého stavu, které je součástí tradičního pojetí studií veřejných politik v ČR.

Studium politik jako „vědění o veřejné politice“ (Veselý 2007: 38) je doménou především postempiricistické analýzy politik (Fischer 2003), jako jsou například konceptuální analýza (např. Carstensen, Pedersen 2008), analýza rámců (např. Verloo, Lombardo 2007) či analýza konstrukce politických problémů (např. Bacchi 2000, 2008). V jejich pojetí jsou politiky vnímány jako diskursy, v nichž jsou politické koncepty či problémy i jejich řešení vytvářeny. Různé kon-

cepce problémů artikulované různými aktéry přitom spolu vzájemně soupeří ve snaze získat politickou převahu.

Jedním ze způsobů, jak porozumět soutěživým těchto diskursů, je identifikovat, co je (prezentováno jako) problém, jaké jsou (soupeřící) konstrukce problémů, jejich východiska a implikace (Bacchi 2004, 2008). Takové zkoumání umožňuje poznat, jaké předpoklady jsou oporou různých reprezentací, jaké efekty přinášejí, jaké další reprezentace aktérů při konstrukci problémů mobilizují, jak jsou oni sami i ostatní v politikách konstruováni, jaké jsou jejich povinnosti, odpovědnost apod. Takováto problematizace také pomůže odhalit, co zůstává netematizováno, jaké aspekty problému jsou vytěšňovány, opomíjeny nebo zcela vynechány (Bacchi 2000). Podle C. Bacchi (2008) jsou to často vlády, které přebírají aktivní roli v diskursivním konstruování problémů jako něčeho, co nepotřebuje intervenci, nebo něčeho, co se reguluje samo od sebe. Na základě již provedených analýz, které konstatují zásadní nečinnost českého státu na poli genderové rovnosti v oblasti vědních politik (Tenglerová 2008, 2010; Linková 2009; Lorenz-Meyer 2009; Červinková 2007; Smetáčková, Linková 2004, 2006), budu zkoumat diskursivní strategie aktérů/rek vědních politik a jejich působení; budu se zabývat tím, jak se dějí politiky nečinnosti.

Výzkumnou metodou zde bude diskursivní analýza jako interpretativní metoda, která ukazuje, jaké komunikační a diskursivní možnosti a prostředky byly v rámci konkrétního projevu při utváření daného obrazu reality vybrány, preferovány a uplatněny proti jiným alternativám. Diskurs přitom chápou jako formu sociální praxe, jež má materiální dopady (Sunderland, Litosseliti 2002). V následujícím textu se na základě inspirace prací Mieke Verloo a Emanuely Lombardo (2007) zaměřím na rovinu diagnózy (Co je problém? Co naopak není problém a proč?) a případně také na rovinu prognózy (Jaké je řešení problému?). V rámci těchto dimenzí budu sledovat, jak je v diskursu konstruována role aktérů v reprezentaci problému a jeho řešení, kdo je zodpovědný za problém, jeho ne/řešení, jak se zde odrážejí genderové vztahy, jak se zde ne/odrážejí výše uvedené konstrukce genderové rovnosti a v jaké oblasti se problém a jeho řešení nacházejí (např. svět práce, občanství, soukromá sféra). Jde mi především o to sledovat, jak je s tématem genderové rovnosti zacházeno, jaké se zde konstruují bariéry a strategie ne/řešení, jež ve svém důsledku ústí do politiky nečinnosti.

Genderová rovnost ve vědě a státní instituce

Vědní politika spadá do kompetence celé řady institucí a organizací. Zde se budu zabývat výlučně politikou státních institucí, respektive centrálních orgánů státní správy a jejich nadřízeného orgánu Rady pro výzkum, vývoj a inovace (Rada). Rada, ministerstva a grantové agentury se na vytváření vědních politiky podílejí prostřednictvím koordinační a koncepční činnosti a aktivitami v oblasti účelové a institucionální podpory.

Rada působí v rámci Úřadu vlády, a přestože se jedná o poradní a expertní orgán vlády, její pozice je podobná těm,

jaké mají na úrovni státní správy obvykle ministerstva nebo správní úřady. V kontextu vědních politik má nejvyšší postavení, významnější než ministerstva, která mají výzkum, vývoj a inovace v kompetenci. Rada má zásadní vliv na legislativu, rozpočet, připravuje celkovou strategii vědních politik a dohlíží také na jejich implementaci. Člen(k)y do Rady nominují nejvýznamnější aktéři vědní politiky: Rada vysokých škol, Česká konference rektorů, Svaz průmyslu a dopravy ČR a Akademie věd ČR. Jako statutární zástupci jsou v Radě přítomni – s poradním hlasem – předsedové GA ČR a TA ČR a institucí, které do Rady nominují kandidát(k)y. Všechny tyto uvedené instituce se také v rámci připomínkových řízení vyjadřují k dokumentům vědních politik. Význam Rady je umocněn dále tím, že ve vedení Rady stojí člen/členka vlády, v posledních letech přímo její předseda. Druhý nejvýznamnější orgán vědních politik, který má v kompetenci mezinárodní spolupráci ve výzkumu, programy strukturálních fondů, které se zaměřují na podporu vědy, a také celou agendu vysokého školství, které do značné míry s vědou souvisí, je Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR (MŠMT). Vědním politikám se tu věnuje nejvyšší počet státních úředníků a úřednic ze všech ministerstev i ve srovnání s Radou. Finance na resortní nebo průřezové výzkumy poskytují dále Ministerstvo obrany, Ministerstvo vnitra, Ministerstvo průmyslu a obchodu, Ministerstvo zemědělství, Ministerstvo kultury a Ministerstvo zdravotnictví.

Téma genderové rovnosti, postavení žen nebo rovných příležitostí žen a mužů neuvádí žádný z aktuálních strategických dokumentů vědních politik legislativou počínaje, *Reformou systému výzkumu, vývoje a inovací, Národní politikou výzkumu, vývoje a inovací na roky 2010–2015* a jednotlivými resortními programy na podporu výzkumu vývoje a inovací konče. Téma na nejvýznamnější úrovni vědních politik neexistuje. Mohlo by to znamenat, že je tak samozřejmé, že není třeba se o něm zmiňovat, zároveň ale zaměstnanci sekretariátu Rady, kteří jsou zodpovědní za přípravu materiálů jdoucích na jednání Rady, přiznávají, že nevědí, co si pod genderovou rovností v kontextu své práce představit. *Jednací řád vlády*, který nařizuje, že „[k]aždý materiál pro schůzi vlády musí vždy obsahovat zhodnocení současného stavu a dopadů navrhovaného řešení ve vztahu k rovnosti mužů a žen [...]“ (ÚV 1998/2007) je tedy, stejně jako další obecné závazky v této oblasti, obcházen:

„[T]akových noticek je tam více a většina z nich, obávám se, je často brána formálně, nikoliv ze zlé vůle, ale prostě proto, že ti, kdo tyto materiály zpracovávají, si nedovedou představit, jak by se jich to mohlo týkat.

Jo? Tam k této deklaraci chybí praktický návod nebo praktické vyjádření toho, co to je [...]“ (rozhovor se zaměstnancem sekretariátu Rady 2009)

Chybí tedy metodika, jak téma genderové rovnosti včlenit do vědních politik, a/nebo hlubší vzdělání v této oblasti. Pokud se Radě dostanou nějaké podněty zvenčí, obvykle je

„bere na vědomí“ (viz např. *Usnesení z 211. zasedání Rady pro výzkum a vývoj*, 10. března 2006),⁷ dál se jimi však nezabývá. Žádný dosud nebyl předmětem hlubší debaty, tudíž ani následné implementace (Tenglerová 2007). I přes vědomí nedostatečného vzdělání se podle vyjádření zaměstnance Rady žádné do vzdělání neplánuje a o případnou spolupráci s experty/kami není zájem. Hlavním zdůvodněním, proč se tématu státní instituce nevěnují, je podle respondentů a respondentek nedostatek finančních prostředků, prioritizace jiných problémů a obecně nízká míra konsenzu o zavádění nástrojů směřujících ke zvýšení genderové rovnosti (nejen) u vědecké veřejnosti.

Rada jako nejvýznamnější instituce vědních politik stojí také díky svému nesystémovému statusu – poradního orgánu vlády s pravomocemi ministerstva – zcela mimo státní politiky, které se zabývají rovnými příležitostmi žen a mužů: na rozdíl od ministerstev nebo například Českého statistického úřadu není explicitně vázána *Prioritami vlády pro rovné příležitosti žen a mužů (Priority)*, nemá za povinnost stanovovat si vlastní, resortní *Priority*, ani zaměstnávat osobu, která by měla téma genderové rovnosti v kompetenci (tzv. *gender focal point*). Podle dostupných informací se žádné změny v tomto ohledu ani neplánují, přestože se pravomoci Rady díky *Reformě výzkumu, vývoje a inovací* podstatně zvyšují. Z provedených rozhovorů na ministerstvech vyplývá, že ani zde se s výjimkou MŠMT tématu nevěnují a spolupráce mezi *gender focal pointy* a organizačními jednotkami, jež mají v kompetenci výzkum a vývoj, spočívá nanejvýš v každoročním vykazování tzv. *Plnění Priorit vlády pro rovné příležitosti žen a mužů*, v horším případě vzájemně o existenci pozice *gender focal point*, resp. odboru/oddělení pro výzkum a vývoj zaměstnanci/kyně nevědí.

Neznamená to, že by vůbec neexistovaly více či méně formalizované opory tématu na úrovni státní správy. Jedná se konkrétně o Pracovní skupinu pro ženy ve vědě při MŠMT a Pracovní skupinu pro rovnost příležitostí pro ženy a muže, resp. její podvýbor pro vědu. Obě působí na MŠMT, jehož možnosti ovlivnit vědní politiky v ČR jsou vzhledem k jeho agendě ve srovnání s Radou omezené. Ke komplexním politikám výzkumu, vývoje a inovací v ČR se jako ostatní ministerstva vyjadřuje prostřednictvím standardních připomínkových řízení. To působení obou skupin v rámci komplexní problematiky vědy, resp. výzkumu, vývoje a inovací značně zužuje. Postavení obou skupin je navíc i v rámci MŠMT samotného nevýznamné: ani jedna nemá potřebné kapacity, pravomoci a podporu vyšších míst, aby se mohla o prosazování tématu v resortu výrazněji zasadit, obě skupiny v podstatě působí na nejnižším stupni institucionální hierarchie. Přesto zde jejich vznik a aktivity v krátkosti připomenou, abych ukázala, jak je s tématem, pokud se vůbec v rámci oficiálního diskursu objeví, zacházeno.

Pracovní skupina pro ženy ve vědě při MŠMT byla založena v návaznosti na požadavky Evropské komise, kde v roce 1999 byla při Direktorátu pro vědu, výzkum a technologie ustavena Helsinská skupina pro ženy ve vědě (HG). Jde

o skupinu sdružující státní úředníky a úřednice a genderové experty a expertky, která slouží jako poradní sbor EU a podílí se na určování priorit a opatření sekce C-5 Women and Science⁸ Evropské komise (Smetáčková, Linková 2004). ČR byla na konci 90. let asociovanou zemí 6. rámcového programu a měla za úkol delegovat do HG dvě zástupkyně/zástupce, pracovnice/pracovníky MŠMT (Linková 2006). Úkoly z HG ve svých počátcích vyžadovaly soustavnější aktivitu, a tak bylo rozhodnuto založit při MŠMT poradní orgán.

Skupina dnes sdružuje zástupkyně univerzitního, akademického a průmyslového sektoru, zástupkyni Technologického centra AV ČR, Českého statistického úřadu a obě české delegátky HG. Je složena výlučně z žen a schází se nejvýš dvakrát ročně. Její hlavní náplní je informovat členky o aktivitách a situaci v oblastech jejich působení a přicházet s náměty na realizovatelné aktivity v oblasti genderové rovnosti ve vědě v kontextu ČR, již méně reagovat na podněty z EK. Členství ve Skupině je dobrovolné, neplacené a Skupina nemá vůči MŠMT žádné jiné mocenské postavení než to, jež vyplývá z pozice řadových pracovníků MŠMT, které jsou jejími členkami (Linková, Tenglerová 2008). Přesto, že Skupina sdružuje vysoce postavené ženy působící v oblasti výzkumu, jimž jejich postavení, zkušenosti a funkce poskytují vhled do fungování vědeckého provozu v ČR, nechce vystupovat jako lobbistické sdružení (Linková 2006), pravděpodobně z důvodu obav z oslabení vlastních individuálních pozic či nedostatečné kapacity, má čistě poradní, vzájemně informační funkci a spíš neformální charakter.

Od roku 2003 působí na MŠMT také Pracovní skupina pro rovné příležitosti žen a mužů. Jejím úkolem je pomáhat v prosazování genderové rovnosti jak na ministerstvu samotném, tak v rámci jeho politik. Skupina se má také vyjadřovat k projednávaným materiálům (Smetáčková, Linková 2006). V roce 2009 byla Pracovní skupina pro rovnost příležitostí pro ženy a muže rozšířena o zástupce a zástupkyně neziskových organizací a akademické sféry. Hlavním cílem je zpracování *Priorit MŠMT v oblasti rovných příležitostí žen a mužů* s cílem dosáhnout genderové rovného školství a podpory v oblasti genderového výzkumu a postavení žen ve vědě. V rámci této Pracovní skupiny funguje také Podvýbor pro vědu. Jeho členky tvoří zároveň několik členek Pracovní skupiny pro ženy ve vědě při MŠMT.

Omezené možnosti skupin se projevují jednak v rozsahu aktivit, jednak v jejich formě. Daří se pouze dílčí specifické aktivity na podporu žen vědkyň, jako je např. Cena Milady Paulové za celoživotní přínos české vědě, případně sběr a rozvoj genderově segregovaných statistik sbíraných Ústavem pro informace ve vzdělávání, přímo řízené příspěvkové organizaci MŠMT. MŠMT v minulosti také zadalo nebo podpořilo několik výzkumných sond a projektů, které se týkaly postavení žen ve vědě (Tenglerová 2007, Tenglerová 2008).

Možnost obou skupin ovlivnit vědní politiku státu je nulová. Žádná z nich nemá přístup k připomínkování vznikajících vědních politik, a tak se téma genderové rovnosti ve vědě institucionálně etabluje zcela mimo místa se skutečnou

rozhodovací pravomocí, jen jako jakýsi formální apendix, jehož jedinou funkcí je pouze jejich vlastní existence a skrze ni snad formální doklad (předstíraného) zájmu státu. Takové institucionální nastavení dělá z tématu genderové rovnosti ve vědě cosi zvláštního a specifického (neboť obě skupiny působí mimo Radu) a zároveň něco, co se nachází na periférii. Institucionální rámování problému prostřednictvím Skupiny pro ženy ve vědě, případně Skupiny pro rovné příležitosti žen a mužů, redukuje problematiku genderové rovnosti na oblast lidských zdrojů. Předmětem zájmu zde tedy mají být především lidé, nikoli například (také) věda sama, to, jak ukáží později, souvisí se samotným chápáním genderové otázky v kontextu vědy a vědních politik.

Konstruování genderové rovnosti ve vědě

Abych lépe odhalila konstrukci „problému“ genderové rovnosti ve vědě, zaměřím se v následujícím textu na rovinu vyjádření a postojů zástupců/kyň vědních institucí. Pokusím se ukázat, že to, jakým způsobem je genderová rovnost nejběžněji vnímána a jak se s ní na úrovni diskursivních praktik zachází, zásadně znesnadňuje její vnímání jako relevantního veřejněpolitického problému, který vyžaduje intervenci.

Genderová rovnost není tématem, které by respondenti/ky automaticky uváděli jako součást agendy svých institucí. Podobně jako dokumenty vědních politik se o genderové rovnosti ve vědě a vědních politikách nezmiňují. Pokud jsou do/nuceni/ny své mlčení o tématu přerušit a zaujmout k němu nějaký postoj, pak genderovou rovnost často konstruují jako hodnotu či princip, který je legitimní a zásadní: „Rovné příležitosti pro všechny skupiny občanů neodmyslitelně patří k základním principům demokracie.“ (vyjádření zástupce/kyně UPOL 2007), a který je zároveň naplněn literou zákona: „Genderová rovnost je u nás dostatečně zajišťována obecně závaznými právními předpisy, zvláště zákoníkem práce.“ (vyjádření zástupce/kyně AV ČR 2007)

Uznání genderové rovnosti jako významné hodnoty poskytuje mluvčím možnost pozitivní reakce, zároveň může být využito jako strategie, jak se vyhnout konkrétní formulaci toho, co pod genderovou rovností rozumí. Důraz na formální rovnost odkazuje – i přes užití různé slovní zásoby (*genderová rovnost, rovné příležitosti*) – k pojetí rovnosti jako stejnosti (Walby 2005). Konstruování genderové rovnosti jako hodnoty vtělené do legislativy navíc umožňuje odpoutat pozornost od „reálné“ situace, která je opakovaně líčena respondenty/kami jako něco, co není natolik problematické, co však rozhodně nevyžaduje žádnou intervenci. Genderová rovnost je tak abstraktní hodnotou ležící mimo náš svět: Respondenti/ky často konstatují – podobně jako výše citovaný úředník Rady – že se jich genderová rovnost nijak netýká.

Konstruování genderové rovnosti se v rovině konkrétních představ a promluv respondentů/tek zužuje na otázku žen ve vědě. V tom se nijak neliší situace osob pohybujících se v oblasti vědních politik od seniorských vědeckých pracovníků a vedoucích laboratoří, jejichž postoje zkoumala Dagmar Lorenz-Meyer (2009). Mezi dva nejčastější diskursivní

rámce, které aktérky a aktéři ve svých výpovědích skloňovali, patří nominální zastoupení žen ve vědě a spojení otázky žen ve vědě a rodičovství. Zatímco v případě prvního nemusí být nerovné či nevyrovnané zastoupení žen na různých pozicích vnímáno jako problematické, v případě rodičovství rámovaného především diskursem reprodukce či společenských úloh (méně už např. jako životního naplnění či součást sebeurčení) a diskursem (vědeckého) trhu práce, bývá situace vnímána jako problematická.

Ženy ve vědě: nominální zastoupení

Zástupci/kyně institucí genderovou rovnost obvykle ztotožňují s určitou mírou zastoupení žen. Důraz na kvantitativní stránku může souviset se stávajícím pojetím vykazování vědy a excelence (Linková 2009), pravděpodobněji však jde o projev snahy kvantifikovat fenomény, která je přítomná ve veřejném diskursu. Nejčastěji zástupci/kyně institucí hovoří o podílu žen v rozhodovacích pozicích vědy, méně se zmiňují o situaci v jednotlivých oborech či kariérních stupních.

Nad tím, jaké konkrétní zastoupení žen lze považovat za genderovou rovnost, nepanuje mezi respondenty/kami shoda. Někdy se argumentuje vyšším zastoupením žen než mužů, jindy bývá za dostatečné považováno paritní zastoupení, často ale také podíl 40 % – 20 % žen, či dokonce přítomnost několika jednotlivkyň. Relativní soulad naopak vládne v tom, že zastoupení žen je považováno za dostatečné.

„Genderová rovnost v naší instituci není problémem. Sice v omezené míře, ale existují vedoucí pracovnice na nižších stupních řízení – ředitelka Centra jazykové přípravy a její zástupkyně, vedoucí odborných skupin, předsedkyně odborového svazu, tajemnice Akademického senátu školy.“ (vyjádření zástupce/kyně UO 2008)

Selektivní nakládání s daty představuje obvyklou strategii, jak respondenti/ty konstruují otázku žen ve vědě jako neproblemovou. Jako doklad existence genderové rovnosti v instituci bývá využíván například fakt vyššího podílu žen než mužů. Obvykle se přitom uvede jedna konkrétní oblast a zastoupení žen mezi profesory nebo v rozhodovacích orgánech zůstane netematizováno. Genderová rovnost v tomto ohledu tedy implicitně znamená, že v některých oblastech je víc žen než mužů. Jak ukazuje výše uvedený citát, jedná se často o méně exponované pozice. Další strategií, která užívá rámec nominálního zastoupení žen k eliminaci problémového statusu této otázky, je vyjmenování několika příkladů (výjimek), které přítomnost žen dokládají – opět při vynechání informace o tom, kolik nebo jaké další významné posty naopak zastávají muži.

Pokud respondenti/ty vnímají nominální zastoupení žen ve vědě jako deficitní, což ještě nemusí znamenat, že takový stav považují za problematický, obvykle tuto situaci zdůvodňují nedostatečnou aktivitou a výkonem žen a/nebo historickým vyloučením žen, jehož dopady brzy zmizí.

Více či méně explicitní obviňování žen za jejich vlastní ne/aktivitu zaznává poměrně často. Ve vědě jde totiž přede-

vším o výsledky a schopnosti, nikoli o pohlaví: „Univerzita potřebuje na rozhodovacích pozicích lidi schopné a ochotné odpovědně pracovat, bez ohledu na pohlaví, náboženství a rasu.“ (vyjádření zástupce/kyně Univerzity obrany, 2008) Talent, schopnosti, výsledky, odpovědnost a kvalita jsou nejčastějším argumentem, který je v souvislosti s otázkou nižšího zastoupení vědkyň ve vědě mobilizován.

„Podpora talentovaných a schopných pracovníků, ženy nevyjímaje, ochotných se aktivně podílet na tvůrčích a manažerských činnostech a vytvářet pro tyto činnosti co nejlepší podmínky a zázemí, je součástí dlouhodobého záměru rozvoje univerzity.“ (vyjádření zástupce/kyně UPOL 2007)

Výkon a ochota pracovat v souvislosti s nízkým zastoupením žen v rozhodovacích pozicích implicitně konstruuje ženy jako někoho, kdo nechce nebo není schopen takový výkon podat. Jsou to ženy, kdo jsou odpovědné za současný stav, neboť nesplňují kritéria excelence a další požadavky, které se kladou na vedoucího pracovníka/vedoucí pracovníci. Je tedy na nich své chování změnit. Ženy jsou často otevřeně popisovány jako „málo emancipované“ a „nedostatečně aktivní“ (rozhovor se členem výboru pro vědu, Parlament ČR 2010), bez zájmu o „převzetí patřičného podílu na vedení [...] instituce“ (vyjádření zástupce AV ČR 2007) a neochotné „věnovat se náročné manažerské práci vedle svých akademických tvůrčích činností“ (vyjádření zástupce/kyně UPOL 2007).

Méně často je situace přičtena také důsledkům historického vývoje a jisté setrvačnosti:

„[J]e třeba si uvědomit, že řada aktuálních údajů je podmíněna dlouholetým historickým vývojem naší výzkumné základny, který byl pro rovné uplatnění žen ve vědě v minulosti nepříznivý. To se velmi přesně odráží v celkových údajích o kvalifikační struktuře výzkumných pracovníků AV ČR, ale např. též v počtech udělovaných medailí a jiných poct a podpor, podmíněných dlouholetou či dokonce celoživotní vědeckou prací.“ (vyjádření zástupce AV ČR 2007)

Názor, že by instituce měly nějakým způsobem zasáhnout a situaci řešit, je vzhledem k převažující prognóze či pojetí „problému“ velmi řídký. Některé instituce připouštějí individuální podporu a motivování jednotlivých vědkyň. Tato podpora má ryze neformální charakter. Stejně jako může být velmi účinná, může mít na druhé straně čistě podobu deklarace nebo být natolik selektivní, aby takto podpořené ženy odpovídaly tradičním představám o chodu vědy a obrazu vědců a utvrzovaly je. Motiv podpory motivace a aspirací vědkyň je ale velmi řídký. U respondentů/tek nicméně převládá přesvědčení, že je vhodné nechat věcem přirozený vývoj a žádné kroky nepodnikat především proto, že se situace sama od sebe vyvíjí pozitivním směrem:

„Ale jak vidíte na tom čísle, které sem vám řekla, ono se to svým způsobem nějak samo prosazuje, ten ženský podíl. Já myslím, že není potřeba [...] pomáhat, je velký rozdíl mezi poměrem mužů a žen v těch standardních grantech, to jsou kategorie středněvěkových a starších lidí. U těch juniorů už se to té třetině samo od sebe blíží a nikdo jim tam nepomáhá, nikdo je nijak nestimuluje [...]. On si to ten život sám, ta mladá generace sama, mladá generace žen, si to místo sama už [...] našla a prosazuje.“ (vyjádření zástupkyně GA AV ČR 2007)

„Ano, je to problém, resp. je to líčeno jako něco negativního. Jsem si vědom, že zastoupení žen není vyhovující a neodpovídá intelektuálnímu přínosu žen pro práci AV ČR, ale samo se to vyvíjí a mění k lepšímu bez našeho zásahu.“ (vyjádření zástupce AV ČR 2007)

Představa aktivního zásahu institucí je pro respondenty/ky nepřijatelná. Jednak se v konstrukci genderové rovnosti či vnímání vědkyň v kontextu jejich zastoupení neobjevuje přiznání jejich jinakosti a významu zahrnutí jejich pohledu do výzkumné praxe, vedení vědních institucí a vlivu na vědní politiky, jednak zde existuje silný akcent na vlastní odpovědnost a aktivitu žen. V kontextu vědecké profese jsou pojímány na bázi konceptu stejnosti s mužskými kolegy (Walby 2005), věda je oblastí, v níž je gender unifikovaný (Lorenz-Meyer 2009).

S tím, jak málo jsou respondenti/ky ochotny či schopny povrchně hovořit o genderové rovnosti, velmi ostře kontrastuje jejich schopnost vymezit se negativně vůči kvótám a představit celou škálu argumentů, proč nejsou vhodné. Tyto rétorické strategie jsou spojené s výrazy plnými negativních konotací a znalostí širokého vějíře nevýhod, jež je provázejí nebo jsou jejich důsledkem. Takové považují za prostředek defenzivy vědy, jak ji respondenti/ky vnímají, tedy jako (zdánlivě) genderově uniformní a neutrální prostředí.⁹

Kvóty jsou respondenty/tkami označovány jako „násilné“ (rozhovor se zaměstnankyní MK 2009, rozhovor se členem výboru pro vědu, Parlament ČR 2010), „direktivní“ (rozhovor se členem výboru pro vědu, PSP ČR 2010, vyjádření zástupce AV ČR 2008), „byrokratické“ (hovor se členem výboru pro vědu, PSP ČR 2010), „administrativní“ (vyjádření zástupce AV ČR 2008), „formální“, „umělé“ a „nic neměnicí“ (rozhovor se zaměstnancem MO 2010), ženám samotným nepřijemné (vyjádření zástupce UPOL 2007) a zpětně diskriminující ženy (vyjádření zástupce UPOL 2007, rozhovor se členem výboru pro vědu, PSP ČR 2010). Respondenti/ky opakovaně tvrdí, že nařízení shora nefungují (rozhovor se zaměstnancem MO 2010, rozhovor se zaměstnankyní MK 2009), vedou k podpoře průměrných výsledků, a tudíž jsou nežádoucí (vyjádření zástupce Rady). Obvykle je respondenti/ky tematizují spolu s odkazem na komunistickou minulost, čímž je také staví do negativního světla a konstruují jejich nepřijatelnost.

Exemplárním zavržením kvót dochází také k zneviditelnění dalších možných aktivit a politických kroků, které je

v rámci vědních politik možné učinit, jako nejvhodnější se jeví ponechat věcem přirozený vývoj:

„Dosažení optimálního stavu v některých otázkách, např. v zastoupení žen ve vedoucích vědeckých funkcích, je věcí dlouhodobějšího vývoje, který však [...] přes některé výkyvy a nedostatky pozitivně probíhá a nebylo by moudré snažit se jej urychlovat administrativními a direktivními opatřeními.“ (vyjádření zástupce AV ČR 2008)

Rozhodovací a odpovědné orgány se tak zbavují odpovědnosti za současný stav: jediným „správným“ řešením je žádnou změnu neiniciovat a nechat věci tak, jak jsou. Za současnou situaci jsou převážně zodpovědné ženy a je také na nich, aby byly aktivní, situace se pak vyrovná. Na úrovni institucí je nanejvýš možné podpořit konkrétní vědkyni individuálně a neformálně. Absence alternativních názorů a obecný odpor vůči kvótám umožňuje a legitimizuje nicnedělání jako nejvhodnější řešení.

Spojení nominálního zastoupení žen ve vědě a genderové rovnosti považují za problematické, neboť sugeruje, že existuje nějaká kvóta, od níž lze danou situaci považovat za doklad dosažení genderové rovnosti. To je umožněno tím, že se koncept genderu zúžil pouze na rovinu osob, resp. na ženy. Genderová rovnost (ve vědě) je ale podstatně komplexnější záležitostí a redukovat ji na kvantitativní úroveň je problematické. Redukce genderové rovnosti na rovinu individuí odvádí pozornost od systémových, strukturálních genderových nerovností vědy i společnosti jako takové. Statistiky navíc měří pohlaví, nikoli gender. Gender na úrovni individuální je proměnlivý, performativní a kontextuální (Šmausová 2002), tzn. není možné jej jednoduše zachytit, tak jak to činí statistiky s pohlavím. Vyrovnané zastoupení žen a mužů nemusí nutně znamenat dosažení genderové rovnosti. I když se gender na individuální úrovni utváří prostřednictvím výchovy a společenských očekávání, které se vnucují právě na základě příslušnosti k určitému pohlaví, jde o role a různé perspektivy, které mohou být těmito rolami (spolu)utvářeny, jde o to, aby kritéria a chod vědeckých institucí negenerovaly stejnost a aby určité vlastnosti nepredikovaly konkrétní typ odlišnosti. Jde o uznání jiných než tradičně maskulinních vlastností jako kvalitních a hodnotných a o to, aby věda přestala být institucí předpokládající unifikovaný skrytě maskulinní gender (Lorenz-Meyer 2009). Zatímco na úrovni vnímání genderové rovnosti prizmatem nominálního zastoupení žen se gender užívá jako synonymum pro pohlaví, v kontextu dalšího nejčastějšího diskursivního rámce, který spojuje ženy ve vědě a mateřství, se objevuje také pojetí genderu jako strukturální charakteristiky.

Ženy ve vědě jako matky

Rodičovství je respondenty/tkami vnímáno jako jediná systémová – a zároveň legitimní – věc, která brání vědkyním ve vědě uspět. Bývá označováno za příčinu neschopnosti a/nebo neochoty žen vstupovat do vedoucích pozic, jejich

setrvávání na nižších kvalifikačních stupních či za důvod, proč ženy nepokračují po studiu ve vědecké dráze. Dagmar Lorenz-Meyer v souvislosti s mateřstvím a vědou hovoří o „přepjaté viditelnosti povinností péče o děti v případě vědkyň“ (2009: 103), bezdětné vědkyně jako by neexistovaly (Ramsay, Letherby 2006), stejně jako zůstávají netematizované další možné překážky omezující ženy nebo bránící jejich prosazení.

Náhled respondentů/tek je založen na předpokladu, že vědkyně jsou matky, matka se plně věnuje dítěti/dětem a že věda vyžaduje celého člověka. Být vědkyní tak znamená automaticky výpadky v práci, nedostatek času, případně sníženou pracovní koncentraci. To respondenti/ky hodnotí negativně: „Žena s dětmi ztrácí kontinuitu, děti zaberou spoustu času, a to je vždy handicap.“ (rozhovor se zástupcem SPD 2010)

Důraz na to, že vědu je třeba dělat kontinuálně, případně jí věnovat veškerý svůj čas, opět odkazuje k maskulinním hodnotám, na nichž je věda postavena. Kritérium lineární nepřerušené kariéry a časové flexibility na úrovni stereotypních představ splňují spíše osoby s maskulinní životní dráhou, vzhledem k rozdělení rolí ve společnosti častěji muži. Mateřství a věda jsou konstruovány jako aktivity, které nelze dělat dobře najednou. A automaticky se předpokládá se, ženy budou preferovat mateřství.

Mateřství je přitom handicapem „předem“ i „zpětně“: začínající vědkyně je automaticky potenciální matkou, u níž se očekávají v budoucnu výpadky, které vylučují děláni dobré vědy, v případě vědkyně, která má malé dítě, jsou výpadky viditelnější právě kvůli jejímu mateřství, a vědkyně, která má děti odrostlé, nikdy nedožene výpadek, který jí péče o dítě způsobila. Přestože by se nyní cele mohla vědě věnovat, do rozhodovacích pozic nebo k profesuře už se nedostane. Preference lineárního, mužského času nedává šanci se prosadit.

Pouze vědkyně jsou rodiči, na pečovatelsství jako by byly samy a nesou za něj plnou odpovědnost. Vědci se naopak věnují pouze vědě a v jiných oblastech mimo ni se jejich aktivity nepředpokládají. Jako s pečujícími rodiči se s otci většinou vůbec nepočítá. Diskurs vědec otec neexistuje, což v symbolické rovině umožňuje vědcům (otcům) se péči nevěnovat, na druhé straně ale naprosto zneviditelňuje práci těch, kteří o děti pečují. Rodičovství tak handicapuje vědkyně, neboť je symbolicky vylučuje z vědy, a handicapuje vědce, kteří o děti pečují, neboť s nimi a priori nepočítá (viz také Lorenz-Meyer 2009).

Představovaná opatření, která mají handicap rodičovství vědkyň odstranit, směřují tedy výlučně k vědkyním a k aktivitám, které jim mají pomoci zmírnit výpadky a nezaostávat. Týkají se proto především služeb péče o děti. Vědkyním se alespoň zčásti mají uvolnit ruce, aby mohly pracovat stejně jako vědci:

„Pro genderovou rovnost mám velké pochopení a aktivně ji vždy podporuji. Na druhé straně jsem přesvědčen, že nelze ve vědě provádět aktivní upřednostňování žen, pou-

ze je možné se snažit kompenzovat některé evidentní nevýhody, vznikající například logicky péčí o děti.“ (vyjádření zástupce GA ČR 2007)

Ve výrocích respondentů/tek je problém mateřství vědkyň ústící v jejich nedostatečnost v oblasti vědy spojován jak s otázkou vlastní biologické reprodukce vázané na ženské tělo, tak s problémem dělby práce ve společnosti:

„Rovné příležitosti musí být, na tom se shodneme všichni, to je jasné. Na druhou stranu je tu problém reprodukce společnosti, to je neštěstí této společnosti. Kdo bude rodit děti? [...] Obecně ano, principy jsou správné, řešení neznáme. Jde o to, vytvořit podmínky pro to, aby se [ženy] mohly co nejdříve zapojit.“ (rozhovor se zástupcem SPD 2010)

„Já myslím, že jde především o čas, že si ty ženy musí uvědomit, že dnešní muži jim celkem k ničemu nejsou, pokud se víc nezapojují. Je to do jisté míry o nich samotných. A vývoji společnosti. Pak je tu další otázka, a to je ta reprodukce. Myslím, že to nikdy nemůže být vyrovnané úplně, lepší to ale být určitě může.“ (rozhovor se zástupcem AV ČR 2010)

Řešení nedostatečné angažovanosti vědkyň je tedy podle respondentů možné řešit jednak přerozdělením povinností ve společnosti, za něž jsou zodpovědné především ženy, jednak se objevuje snaha pomoci urychlit návrat žen zpět do práce a umožnit jim vyšší zapojení. Nad názorem, že by instituce měly převzít iniciativu, však mezi respondenty/tkami nepanuje úplná shoda:

„[D]le mého názoru v grantové agentuře mají ženy stejné podmínky jako muži. – Aspoň v Grantové agentuře Akademie věd České republiky to mohu říci. A jestli bychom měli přejít zpátky na otázky mateřství jako takového a biologických rozdílů v životních cyklech ženy a muže, no to sem snad nepatří nebo patří? Ale nemá to nic společného s Grantovou agenturou rozhodně...“ (vyjádření zástupkyně GA AV ČR 2007)

Důraz respondentů/tek na vědkyně jako matky strategicky pomáhá zneviditelnit jiné aspekty genderové nerovnosti a zároveň slouží k symbolickému vytěsňování žen z vědy. Reprodukce je totiž považována za společensky žádoucí. Kariéra matky je konstruovaná jako bytostně legitimní a významná (ale téměř vždy jediná) a problém péče o děti a případně o domácnost je tak lokalizován převážně mimo sféru vědy, vstupuje do soukromí, tedy na rovinu individuálních řešení, případně do sféry služeb péče o děti, která je však spíš subjektem sociální politiky, případně jednotlivých zaměstnavatelů, už méně politiky vědní. Na druhou stranu jsou to právě školky, které vědní instituce nejčastěji jako pomoc vědkyním zvažují.

Politiky nečinnosti jako strategie udržení statu quo

Politiky nečinnosti se dějí prostřednictvím mlčení na úrovni vědních politik, uznáním genderové rovnosti jako hodnoty odtržené od reality a redukcí genderové rovnosti na otázku žen ve vědě v rovině vlastních promluv zástupců/kyň institucí vědních politik i agendy pracovních skupin MŠMT. Rámování problému genderové rovnosti jako otázky žen ve vědě značně redukuje jeho komplexitu, neboť zdůrazňuje společenské a biologické aspekty života žen při relativně mizivé tematizaci pozice mužů. Ženy jsou respondenty/tkami konstruovány jako problémové, nikoli vědecká kultura sama. Na základě této redukce se přirozeně – v případě řídkého uznání problémového statusu této otázky – nabízejí právě určitá, a ne jiná řešení. Jako nejvhodnější se nabízí nic nedělat, resp. vyčkat, až se změní chování vědkyň nebo až ony samy iniciují změnu.

Věda je konstruovaná jako neutrální oblast, v níž se každému měří podle jeho/jejích schopností, kvalit a výsledků, kritéria excelence jsou stejná pro všechny. Odtud také pramení odpor k jakýmkoli systémovým proaktivním opatřením, která by měla za cíl zvýšit počet žen ve vědě, což je zároveň jeden z mála aspektů genderové rovnosti, který jsou instituce díky převládající konstrukci problému jako otázky „žen ve vědě“ schopny vnímat.

Rodičovství je „ženského genderu“ (Lorenz-Meyer 2009: 105), je důvodem zaostávání žen a v oblasti vědy pojmávané jako genderově neutrální napomáhá vnímání žen jako skupiny jiných, jimž může být pomoheno službami péče o děti. Problém je však konstruován jako problém žen, nikoli problém maskulinní vědecké kultury. Jde o vývoj společnosti, v níž musí dojít k přerozdělení rolí, s tím však vědní politika ze své stávající definice nic dělat nemůže. Vědkyně čelí rozporuplným požadavkům na svoji identitu: jsou nahlíženy stereotypně jako ženy, zároveň jsou svou účastí na maskulinním projektu vědy nuceny vykazovat typicky maskulinní vlastnosti (Amâncio 2005; Krefting 2003). Na úrovni diskursivních praktik tak dochází k mísení unifikovaného monogenderu vědecké profese, která spočívá v maskulinních hodnotách, s jinakostí žen jako rodičích a pečujících matek při vynechání obrovské šíře dalších aspektů týkajících se genderové rovnosti ve vědě.

Cílem této práce bylo ukázat, že genderová rovnost se v rámci diskursivních praktik na úrovni institucí i vlastního pojmání problému konstituuje jako něco, co stojí zcela na periferii, nebo dokonce vně vědy samotné. Tím logicky dochází k jejímu vytěsnění mimo sféru vědních politik. Instituce, které se tématem zabývají, jsou bez politické moci i jakýchkoli komunikačních vazeb s těmi nejmocnějšími, jež genderovou rovnost naopak ignorují. Alternativní diskursy zde ke slovu nepřicházejí.

Genderová rovnost a politické strategie (resp. politiky nečinnosti), které se k ní v kontextu české vědní politiky vážou, se nejvíc blíží pojetí rovnosti jako stejnosti (nebo rovnosti příležitostí), kde jsou ale příležitosti šité na míru maskulinního subjektu. Rovné podmínky jsou podle respon-

dentů/tek již nastaveny a není třeba dál nijak zasahovat. Rovnost jako odlišnost, která se ovšem nijak do oficiálních politik nepromítá a je k nalezení spíš v marginální rovině institucí a promluv zástupců/zástupkyň institucí, je naopak využívána jako strategie legitimizující vytěsnění otázky genderové rovnosti ven z vědních politik.

Literatura

- Amâncio, L. 2005. „Reflections on science as a gendered endeavour: changes and continuities.“ *Social Science Information*, Vol. 44, No. 1: 65–83.
- Bacchi, C. 2000. „Policy as discourse: what does it mean? Where does it get us?“ *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, Vol. 21, No. 1: 45–57.
- Bacchi, C. 2004. „Policy and discourse: challenging the construction of affirmative action as preferential treatment.“ *Journal of European Public Policy*, Vol 11, No. 1: 128–146.
- Bacchi, C. 2008. *Women, Policy and Politics: The Construction of Policy Problems*. London: SAGE.
- Bailyn, L. 2003. „Academic careers and gender equity: lessons learned from MIT.“ *Gender, Work and Organization*, Vol. 10, No. 2: 137–153.
- Benshop, Y., Brouns, M. 2003. „Crumbling ivory towers: academic organizing and its gender effects.“ *Gender, Work and Organisation*, Vol. 10, No. 2: 194–212.
- Bobek, M., Kühn, Z. 2007. „Rovnost jako právní problém.“ Pp. 1–21 in Bobek, M.; Boučková, P., Kühn, Z. (eds.). *Rovnost a diskriminace*. Praha: C.H. Beck.
- Booth, C., Bennett, C. 2002. „Gender mainstreaming in the European Union.“ *European Journal of Women's Studies*, Vol. 29, No. 4: 430–446.
- Carstensen, M., Pedersen, J. 2008. „Ganging up on interests: A conceptual approach to policy analysis.“ Presentation paper at the 4th International Conference on Welfare State Change at St. Restrup Herregaard, January 30th – February 1st 2008.
- Červinková, A. 2007. „Na vědecké dráze. Příští zastávka rodičovství.“ Pp. 26–35 in Šaldová, K. (ed.). *Cesty labyrintem. O vědecké profesi, soukromém životě a jejich propojování*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Elg, U., Jonnergård, K. 2003. „The inclusion of female PhD students in academia: A case study of a Swedish university department.“ *Gender, Work & Organization*, Vol. 10, No. 2: 154–174.
- Fisher, F. 2003. *Reframing Public Policy. Discursive Politics and Deliberative Practices*. Oxford Scholarship Online. [online] [cit. 3. 5. 2008]. Dostupné z: <<http://www.oxfordscholarship.com/oso/public/content/politicalscience/9780199242641/toc.html>>.
- Kimmel, M. 2000. *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.
- Knights, D., Richards, W. 2003. „Sex discrimination in UK academia.“ *Gender Work and Organisation*, Vol. 10, No. 2: 213–238.

- Krefting, A. L. 2003. „Intertwined discourses of merit and gender: evidence from academic employment in the USA.“ *Gender, Work and Organisation*, Vol. 10, No. 2: 260–278.
- Linková, M. 2006. „Co si neuděláš, to nemáš, aneb ženský aktivismus, produkce znalosti a gender.“ Pp. 143–164 in Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (eds.). *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Linková, M. 2009. „Věda jako překerní zaměstnání: genderování výzkumné kariéry v přírodních vědách.“ Pp. 72–99 in Stöckelová, T. (ed.). *Akademické poznávání, vykazování a podnikání: Etnografie měnící se české vědy*. Praha: SLON.
- Linková, M., Tenglerová, H. 2008. „Genderová rovnost ve vědě.“ Pp. 88–100 in Pavlík, P. (ed.). *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Open Society Fund Prague. [online] Dostupné z: <www.proequality.cz/res/data/004/000588.pdf>.
- Lorenz-Meyer, D. 2009. „Nový pohled na problém ‚žen ve vědě‘: Tři mody genderového jednání v akademickém výzkumu.“ Pp. 100–132 in Stöckelová, T. (ed.). *Akademické poznávání, vykazování a podnikání: Etnografie měnící se české vědy*. Praha: SLON.
- Mesny, A. 1998. „Sociology for whom? The role of sociology in reflexive modernity.“ *Cadadian Journal of Sociology*, Vol. 23, No. 2/3: 159–178.
- Moir, J. 2006. *Tipping the scales: talking about women in science and work-life balance*. Paper presented at Science Policies Meet Reality: Gender, Women and Youth in Science in Central and Eastern Europe CEC-WYS conference, Prague, 1.–2. December 2006.
- Moser, C., Moser, A. 2005. *Gender mainstreaming since Beijing: a review of success and limitations in international institutions*. London: Oxfam. [online] Dostupné z: <http://www.oxfam.org.uk/what_we_do/resources/downloads/FOG_MGD_3.pdf>.
- Nagl-Docekal, H. 2007. „Rozum – pojem s mužskou konotací.“ Pp. 177–244 in Nagl-Docekal, H. *Feministická filosofie. Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha: SLON.
- Oates-Indruchová, L. (ed.). 1998. *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: SLON.
- Ortner, B. S. 1998. „Má se žena k muži jako příroda ke kultuře?“ Pp. 90–114 in Oates-Indruchová, L. (ed.). *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: SLON.
- Pavlík, P., Hejzlarová, E. 2007. *Analýza genderové citlivosti krajského úřadu*. Praha: Nadace Open Society Fund Praha. Projekt Prolomit vlny. [online] [cit. 23. 8. 2009]. Dostupné z: <http://www.proequality.cz/res/data/002/000249.pdf>.
- Ramsay, K., Letherby, G. 2006. „The Experience of Academic Non-Mothers in the Gendered University.“ *Gender, Work and Organisation*, Vol. 13, No. 1: 25–44.
- Rees, T. 2005. „Reflections on the Uneven Development of Gender Mainstreaming in Europe.“ *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 7, No. 4: 555–574.
- Renzetti, M. C., Curran, J. D. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Scott, J. 1986/2006. „Gender – a useful category of historical analysis.“ Pp. 133–148 in Morgan, S. (ed.). *The Feminist History Reader*. London and New York: Routledge.
- Smetáčková, I., Linková, M. 2004. „Rovnost žen a mužů v rezortu MŠMT včetně problematiky vědy a výzkumu.“ Pp. 81–99 in Pavlík, P. (ed.). *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Gender Studies. [online] Dostupné z: <www.feminismus.cz/download/GS_stin.pdf>.
- Smetáčková, I., Linková, M. 2006. „Rovnost žen a mužů v rezortu MŠMT včetně problematiky vědy a výzkumu.“ Pp. 97–109 in Pavlík, P. (ed.). *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Open Society Fund. [online] Dostupné z: <www.proequality.cz/res/data/002/000241.pdf>.
- Stöckelová, T., Linková, M. 2009. „Úvodem: Problematizace vědy a genderu.“ Pp. 12–36 in Stöckelová, T. (ed.). *Akademické poznávání, vykazování a podnikání: Etnografie měnící se české vědy*. Praha: SLON.
- Sunderland, J., Litosseliti, L. 2002. „Theorising relationships between discourse analysis and gender identity: an introduction.“ Pp. 12–32 in Litosseliti, L., Sunderland, J. (eds.). *Discourse Analysis and Gender Identity. Discourse Approaches to Politics, Society and Culture*. Amsterdam: Benjamins.
- Šmausová, G. 2002. „Proti tvrdošíjně předstávě o ontické povaze gender a pohlaví.“ *Sociální studia*, Vol. 5, No. 7: 15–27.
- Tenglerová, H. 2007. „Aktéři vědní politiky a jejich postoje k závěrům a doporučením vzešlým z konference ‚Cesty labyrintem: proč je tak stále málo žen ve vědě‘.“ Pp. 26–41 in Šaldová, K. (ed.). *Cesty labyrintem: Propojování a oddělování soukromého a pracovního života*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. Pracovní dokument.
- Tenglerová, H. 2008. *Postavení žen v české vědě a aktivity na jejich podporu. Monitorovací zpráva za rok 2008*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Tenglerová, H. 2010. *Postavení žen v české vědě a aktivity na jejich podporu. Monitorovací zpráva za rok 2009*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ÚV. 1998/2007. *Jednací řád vlády*. [online] [cit. 24. 2. 2010]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/cz/jednani-vlady/jednaci-rad-vlady/jednaci-rad-vlady-26527/>.
- Verloo, M., Lombardo, E. 2007. „Contested gender equality and policy variety in Europe. introducing a critical frame analysis approach.“ Pp. 21–49 in Verloo, M. (ed.). *Multiple Meanings of Genderlinequality. A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*. Budapešť: CEU Press.
- Veselý, A. 2007. „Veřejná politika.“ Pp. 13–41 in Veselý, A.; Nekola, M. (eds.). *Analýza a tvorba veřejných politik: přístupy, metody a praxe*. Praha: SLON.
- Walby, S. 2005. „Gender mainstreaming: productive tensions in theory and practise.“ *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, Vol. 12, No. 3: 321–343.

Zdroje dat pro analýzu

Diskuse Vize pro českou vědu uspořádaná Fórem Věda žije! 22. 2. 2010.

Dotazníkové šetření Monitoring stavu rovných příležitostí pro ženy a muže a genderové rovnosti ve vědeckých a výzkumných organizacích ČR (viz http://www.zenyaveda.cz/html/index.php?s1=1&s2=6&s3=9&s4=0&s5=0&s6=0&m=1&typ=clanky&recid_cl=2270).

Komunikace Národního kontaktního centra – ženy a věda s GA ČR, AV ČR a vysokými školami (viz: http://www.zenyaveda.cz/html/index.php?s1=1&s2=3&s3=24&s4=1&s5=0&s6=0&m=1&typ=clanky&recid_cl=2404).

Kulatý stůl se zástupci grantových agentur uspořádaný u příležitosti konference *Trans/formace: gender, věda a společnost* dne 1. 11. 2007.

Rozhovory se zaměstnanci/kyněmi ministerstev průmyslu a obchodu, kultury, zemědělství, obrany, vnitra, životního prostředí, zdravotnictví, se zaměstnanci/kyněmi Úřadu vlády, zástupci/kyněmi odborových organizací pro vědu a vysoké školy, pracovních skupin pro vědu Senátu ČR a Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, reprezentanty/tkami RVŠ, AV ČR, SPD.

Strategické dokumenty vědní politiky ČR (viz: <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=611>).

Seznam zkratk

AV ČR	Akademie věd ČR
GA ČR	Grantová agentura ČR
GA AV ČR	Grantová agentura Akademie věd ČR
MK	Ministerstvo kultury
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
NKC-ŽV	Národní kontaktní centrum – ženy a věda
PSP ČR	Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR
RVŠ	Rada vysokých škol
SPD	Svaz průmyslu a dopravy
UNOB	Univerzita obrany
UO	Univerzita obrany
UPOL	Univerzita Palackého v Olomouci

Poznámky

1 Například komunikace Národního kontaktního centra – ženy a věda s GA ČR, AV ČR a vysokými školami (viz http://www.zenyaveda.cz/html/index.php?s1=1&s2=3&s3=24&s4=1&s5=0&s6=0&m=1&typ=clanky&recid_cl=2404).

2 Např. kulatý stůl se zástupci grantových agentur uspořádaný u příležitosti konference *Trans/formace: gender, věda*

a společnost dne 1. 11. 2007 nebo diskuse Vize pro českou vědu uspořádaná Fórem Věda žije! 22. 2. 2010.

3 Například strategické dokumenty vědní politiky (viz: <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=611>).

4 Monitoring stavu rovných příležitostí pro ženy a muže a genderové rovnosti ve vědeckých a výzkumných organizacích ČR. Dotazník zjišťoval především kvantitativní údaje o zastoupení žen a mužů, fungující opatření na podporu genderové rovnosti a prostřednictvím otevřených otázek také postoje k problematice genderové rovnosti. Právě odpovědi na tyto otázky byly zařazeny mezi analyzovaný materiál (viz http://www.zenyaveda.cz/html/index.php?s1=1&s2=6&s3=9&s4=0&s5=0&s6=0&m=1&typ=clanky&recid_cl=2270).

5 Tenglerová, H. 2010. *Politiky nečinnosti: problém genderové rovnosti v české vědní politice*. FSV UK. Obhájeno 21. 6. 2010 na katedře veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

6 Gender jako kategorie vymezuje také homosexualitu či transgenderové vztahy a identity, v této eseji budu ale dále gender tematizovat čistě na ose genderových nerovností daných binárním a asymetrickým vymezením maskulinity a femininity (Pavlík, Hejzlarová 2007 cit. in Kimmel 2000). Pominu také v současnosti velmi významný koncept interseksionality (Crenshaw 1980 cit. in Verloo, Lombardo 2007), který tematizuje prolínání různých forem nerovnosti a jejich působení. Tyto významné aspekty ponechávám stranou z důvodu celkového zúžení analytické perspektivy práce.

7 Viz <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=18043>.

8 Nyní jde o sekci *Scientific Culture and Gender Issues* v rámci Direktorátu L – Direktorátu pro vědu, technologie a inovace.

9 O to víc je zajímavé, že zástupci/kyně některých institucí, především šlo o instituce spojené s armádou, policií a uměním, neměli problém explicitně tyto oblasti označit jako maskulinní, tedy vůči ženám jiné, což je podle jejich vyjádření příčina nižšího uplatnění žen v těchto doménách.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2011

Hana Tenglerová pracuje v Národním kontaktním centru – ženy a věda Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Vystudovala veřejnou a sociální politiku na Fakultě sociálních věd UK a genderová studia na Fakultě humanitních studií UK. Zabývá se analýzou politik a nástrojů, jejichž cílem je prosazování genderové rovnosti. Korespondenci zasílejte na adresu: hana.tenglerova@soc.cas.cz.